

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1598>

Geliş Tarihi: 14.02.2019

Kabul Tarihi: 30.06.2019

NİZÂM OLGUSU ÇERÇEVESİNDE MEMLÛK SULTANLARI İLE SEÇKİNLERİN MÛCADELELERİ

Ömer Faruk ÇAKIR¹

ÖZET

Bu çalışma, Memlûkler döneminde, sultanlar ile seçkinlerin, yetke ve haklar noktasında uzlaşmaları demek olan *nizâm* algısını konu almaktadır. Taraflar arasında yapılan sözleşmeyle, *nizâm*'ın içeriğini oluşturan esaslara bağlı kalınacağına dair anlaşma sağlanırdı. Fakat değişen koşullarla birlikte otoriteyi ötekine kabul ettirme düşüncesi, kısa sürede anlaşmanın ihlal edilmesine neden oluyordu. Tahta çıkan yeni sultan, kıdemli Memlûk emirlerinin oluşturduğu seçkinler karşısında, konumunu emniyete almak için tam anlamıyla kendisine bağlı bir kadro oluşturmaya başlıyordu. Diğer taraftan kıdemli emirler, mevcut statülerini kaybetmemek amacıyla, sultan üzerinde baskı uyguluyor ve gerektiğinde zor kullanarak isteklerini gerçekleştiriyorlardı. Böylelikle süreç, iki taraf arasında akdedilen sözleşmenin aksi bir doğrultuda ilerliyordu. Karşılıklı güvensizlik duyguları, Memlûkler döneminde çok sayıda örneği bulunan, sultan-seçkin mücadeleleriyle sonuçlanıyordu.

Anahtar kelimeler: *Nizâm, Sultanlar, Seçkinler, Sultan Çocukları, Veraset Düzeni.*

¹ Arş. Gör., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, <https://orcid.org/0000-0003-0367-5209>.

The Disagreements of Mamluk Sultans and Nobles Within the *Nizâm* Concept

ABSTRACT

This study focus on *nizâm* perception which means agreement on authority and rights of sultans and nobles in the Mamluks era. With the contract committed, between both sides have been agreed on adhering to the articles which composing core of *nizâm*. But, along changing conditions, the idea that make the authority accepted was causing dissolution of agreement in a short time. In order to ensure his status, the newly crowned sultan began to create a new and completely loyal entourage against the elites composed of the Mamluk amirs. On the other hand, the senior amirs put pressure on the sultan in order to keep their present status and they even forced him to accept their demands. Thus, the process continued contrary to the mutual oath between the both sides. Reciprocal feelings of insecurity was resulting with disagreements between sultan and noble, which there are a lot of samples in the Mamluks period.

Keywords: *Nizâm, Sultans, Nobles, Sons of Sultans, Succession System.*

Giriş

Memlûk tahtı, ya önde gelen Memlûk emirlerinin en nüfuzlu üyesi tarafından –çoğunlukla güç kullanımı yoluyla- ya emirlerin üzerinde uzlaştıkları bir aday tarafından yahut da sultan bir babanın veliaht seçtiği oğlu tarafından teslim alınmaktaydı. Yönetime geçiş süreci her ne şekilde olursa olsun, yeni sultan, idari ve/veya askerî yetkelere sahip, hanehalkı, silahlı maiyeti ve finansal imkânlarıyla kıdemli Memlûk emirlerinin, çalışmamızda kullanacağımız ifadeyle, seçkinlerin onayını kazanmak durumundaydı. Sultanın yönetimi, hükümranlığın tanınması mukabilinde seçkinlerin yetke ve ayrıcalıklarının gözetileceğine dair karşılıklı garanti vermeyi içeren biât töreni ile başlamaktaydı. Gerçekte, tarafların güvensizlik duygularını perdeleme çabası olanbu sözleşme,- ilgili kısımlarda örneklerini sunacağımız- çağdaş Memlûk kaynaklarındageçen ve kimi modern araştırmacıların Memlûklerin iç politik yapılarını açıklamada, dolaylı veya dolaysız olarak, kullandıkları² *nizâm* kavramıyla formüle

²Winslow William Clifford, *State Formation and the Structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648-741 A.H./1250-1340 C.E.*, University of Chicago, 1995, s. 6, 58-65; P. M. Holt, *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 110-1; Amalia Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamlûk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamlûk sultanate (784-923/1382-1517)", in Maribel Fierro (ed.), *The New Cambridge History of Islam*, II (Cambridge, 2010), s. 239; aynı yazarın, "The Mamluk Conception of the Sultanate", *International Journal of Middle East Studies*, 26 (1994), s. 376.

edilmektedir. Bazı durumlarda ise Memluk kaynaklarının, ağırlıklı olarak sultanların seçkinlerin varlıklarını göz ardı ettiği diğer ifadeyle *nizâm*'ı ihlal ettiği durumların anlatımında, "fitne" yahut "ihtilaf" gibi karşıt kavramlar kullanarak aynı olguya dikkat çektikleri görülmektedir. Bahsedilen yönüyle kaynakların, sultanların sapma niteliğindeki politikalarına karşı *nizâm*'ı ve göreceli olarak seçkinleri önceleyen bir anlatım tarzına sahip oldukları söylenebilir.

Mevcut statü ve kaynaklarını sürekli olarak koruma çabası içinde olan seçkinler, çoğu sultan gibi, memlûk kökenli idi. Kendilerini toplumun öteki tabakalarından ayıran yönetsel alandaki konumlarını, sosyo-kültürel sembollerin titizlikle uygulanması³ pekiştiriyor ve sınıfsal yapılarının çerçevesini çiziyordu. Kölelikten gelmeleri, aynı eğitim aşamalarından geçmeleri, azat edilişlerine değin bir arada bulunmaları ve özellikle hoşdaşlık ilkesi⁴ aidiyet hislerini güçlendiren etkenlerdi. Tabakalar arası dikey hareketliliğe ve üst yönetim kademelerindeki dolaşıma olanak tanımayan statükonun sürekliliği, seçkinler için yaşamsal nitelikteydi. Ancak, uzun ömürlü Memlûk tarihi'nin ciddi bir bölümünü oluşturan iç mücadeleler, mevcut durumun sürdürülmesine fırsat vermedi. Zira güç ve imkânlarıyla kıdemli emirlerin varlığı, gelecek kaygıları taşımaya başlayan sultanı yeni ve mutlak anlamda kendisine bağlı bir kadro oluşturma çabasına sürüklüyordu.⁵ Kıdemli memlûklerin aleyhine sayıları, ayrıcalık ve olanakları dereceli olarak artan yeni memlûk kadrosunun oluşumu, öncekiler ile sultan arasında yaşanacak, üstün çıkanın çoğunlukla uzun vadeli kazanımlar elde edemediği mücadelelere ortam hazırlıyordu.

Süreci içinden çıkılmaz hâle getiren bir diğer durum Memlûklerin yönetim formasyonu ile pek bağdaşmayan, -örnekleri azımsanmayacak sayıda- hanedan kurma denemeleriydi.⁶ Tek istisnası dışında, bu denemelerin daima

³ Andre Clot, *Kölelerin İmparatorluğu Memlûklerin Mısır'ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005, s. 41-2; Samira Kortantamer, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993, s. 157; İlyas Gökhan, "Memlûk Türklerinin Mısır'da Bıraktıkları İzler", *1. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, 2014, s. 292; Süleyman Kızıltoprak, "Memluk Sistemi" *Türkler*, c. 5, Ankara 2002, s. 329; Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria", s. 241.

⁴Hoşdaşlık için bkz. Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986, s. 88-9; İlyas Gökhan, "Memlûk Devleti'nde Askeri Kölelik Hukuku", *Nevşehir Barosu Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Mart 2014, s. 155.

⁵ P. M. Holt, "The Position and Power of the Mamluk Sultan", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 38, No. 2 (1975), s. 248; Levanoni, "The Mamluk Conception", s. 376.

⁶ Angus Stewart, "Between Baybars and Qalawun: Under-age Rulers and Succession in the Early Mamluk Sultanate", *Al-Masaq*, Vol. 19, No. 1, 2007, s. 48-51; P. M. Holt, "The Sultanate of al-Mansur Lachin (696-8/1296-9)", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University

iflasla sonuçlanması, sultanın “memlûk olma” vasıflarını nesline aktaramaması prensibinden kaynaklanıyordu. Memlûklerin tersine köle kökenli olmayan sultan çocukları, memlûk sayılamaz dolayısıyla bu imtiyazlı zümrenin bir üyesi olarak değerlendirilemezdi. Sultanın oğlunu veliyaht seçmesinin seçkinler üzerinde uyandıracığı tedirginlik ise, memlûk olmayan bir sultanla uzlaşma sağlanamayacağı düşüncesine dayanıyordu. Neredeyse her yönetim devresinde yaşanılacak olan iç çatışmalar, bu tedirginliğin pek de yersiz olmadığını gösterecektir.

Sultanlar ile Seçkinlerin Mücadeleleri

Memlûkleri kuruluş aşamasına taşıyan en kritik olay, erken dönem Memlûk sultanlarının ve emirlerinin (Bahri Memlûkler) efendisi olan Eyyûbi sultanı Melik Salih Necmeddin Eyyûb'un vefatı sonrası yönetime geçen oğlu Turanşah'ın katledilmesidir. Babasının hükümlerinde Hısn-u Keyfa'da bulunan Turanşah'ın kısa süreli iktidarı, kıdemli Memlûklerin düşmanlık hislerini kazanmaya yeterli oldu. Hısn-u Keyfa'dan beraberinde getirdiği maiyetini yüksek payeli mevkilerde istihdam etmesi, Memlûkleri pasifleştirmeye yönelik düşüncelerini belirginleştirdi. Müsadere, tasfiye ve tehditleriyle de düşüncelerini uygulamaya taşıdı.⁷ Daha fazla tepkisiz kalınamayacak bir seviyeye ulaşan politik tutumu, feci' akıbetini hazırladı. Memlûkler tarafından katledilişi (1250), yalnızca Eyyûbi hanedanının varlığını sonlandırmadı aynı zamanda Memlûkler'deki *nizâm* algısını da şekillendirdi.

Takip eden dönemlerde yaşanılacak benzer mücadeleler için temsil niteliği taşıyan Turanşah olayının ardından seçkinlerin, Memlûk siyasal hayatındaki ağırlıkları tam anlamıyla hissedilmeye başladı. Önce Necmeddin Eyyûb'un dul eşi Şecere'd-Dür'ün ardından da Eyyûbi hanedanından küçük yaşta Melik Eşref'in atabekliği için Aybek ismi üzerinde karar kılınmasında,

of London, Vol. 36, No. 3 (1973), s. 522; aynı yazarın, “The Position and Power”, s. 239-40; Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, s. 41; Gökhan, “Askeri Kölelik Hukuku”, s. 151-2; Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, s. 330-1.

⁷Cemaleddin Muhammed bin Salim İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb*, neşr. Ömer Abdusselam Tedmüri, c. VI, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2004, s. 128-30; Muhyiddin İbn 'Abdüzzein, *el-Ravz el-Zahir fi Siret el-Melik el-Zahir*, nşr. 'Abdulaziz el-Huveytir, Riyad 1976, s. 46-8; Takıyüddin Ahmed bin Ali el-Makrizi, *Kitab es-Süluk li-Marifet Düvel el-Müluk*, thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, [el-Mektebetü's-Şamile], c. I, Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 457; Yusuf İbn Tağribirdi Ebu'l-Mehasin, *en-Nücumu'z-Zahire fi Müluk Mısır ve'l-Kahire*, [el-Mektebetü's-Şamile], c. VI, Darü'l-Kütüp, Mısır tsz., s. 370-1; Muhammed bin Ahmed İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur fi-Vekai'd-Duhur*, Kahire 1960, s. 72.

kıdemli Bahri emirlerin görüş birliğine varması belirleyici oldu.⁸ Aktay, Baybars, Kalavun gibi nüfuzlu emirlerden oluşan Bahrilerin, kendilerinden olmayan ve orta dereceli bir memlûk statüsündeki Aybek tercihi, muhtemel bir iç mücadeleden kaçınma ve saltanat tahtını yönlendirilebilir duruma getirme gibi çoklu amaçlarla ilintiliydi.⁹ Ancak Dımaşk'taki en-Nasır Yusuf tehdidi ile Moğol ilerleyişinin yol açtığı kargaşa yoğunluğunu, taht ortağı Melik Eşref'i etkisiz kılarak fırsata çeviren Aybek'in yükselişi, Bahrileri hayal kırıklığına uğrattı. Bahrilere karşı bir denge oluşturması maksadıyla kendine bağlı memlûkler (Mu'izziler) devşirmeye başlaması, taraflar arasındaki gerilimi artırdı. Aybek, saltanatını hiçe sayan Aktay'ı katlederek, memlûkü ve halefi Seyfeddin Kutuz'a tevarüs edecek olan savaşı başlatmış oldu. Aktay'ın öldürülmesinin ardından Bahri Memlûkler, Ayn-ı Câlut savaşı öncesi geri dönecekleri Mısır'ı terk ettiler.

Aybek'in ardılı, henüz çocukluk yıllarını yaşayan oğlu Nureddin Ali'nin simgesel hükümranlılığına, Hülagü'nün Mısır sınırlarına yaklaşmasını gerekçe göstererek son veren Harezmsah asıllı Seyfeddin Kutuz oldu.¹⁰ Tahta geçiş tarzı, efendisi Aybek'i anımsatıyordu. Her ikisinin de asıl hükümranlılığı, çocuk yaştaki kukla sultanların edilgen kılınmasıyla başlamıştı. Üstelik Nureddin Ali'yi tahttan çekilmeye icbar eden kişi, babası Aybek'in en gözde memlûkü idi. Diğer taraftan Kutuz ve Memlûklerin karşı karşıya geldikleri felaket, Nureddin Ali olayını hemen unutturdu. Dımaşk'ı teslim alan Hülagü'nün bir sonraki hedefi Mısır'dı. Durdurulamayan düşmanlarına karşı savaş hazırlıklarına başlayan Kutuz'un ordu sayısını olabildiğince artırmaya ihtiyacı vardı. Nitekim aynı sıralarda pek de iyi koşullar içinde bulunmayan Baybars liderliğindeki Bahriler ile anlaşması da bu kriz dönemiyle ilgiliydi. Kaynakların aktardığına göre, Ayn-ı Câlut zaferi sonrası Mısır'a dönüş yolunda, Halep ve çevresinin kendisine teslim edileceği yönündeki vaadin tutulmaması üzerine Baybars, ittifak yaptığı diğer memlûklerle birlikte, Kutuz'u katletti. (1260)¹¹ Kuşkusuz bu olayın üzerinde, anıları hâlen zihinlerde dolaşan yakın geçmişteki iç mücadelenin de izleri vardı: Baybars ve diğer

⁸İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb*, c. VI, s. 132-3, 140-2; Rükneddin Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre fi Tarih el-Hicre*, nşr. Donalds Richards, Beyrut 1998, s. 6.

⁹Kazım Yaşar Koprman, "Mısır Memlûkleri (1250-1517)", *Türkler*, c. 5, Ankara 2002, s. 102;Levanoni, "The Mamlûks in Egypt and Syria", s. 238.

¹⁰Abdurrahman bin İsmail Ebu Şâme, *Zeyl-i Ravzateyn (Terâcimü Ricâli'l-Karneyni's-Sâdis ve's-Sâbi')*, c. V, neşr. İbrahim Şemseddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2002, s. 311; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 55.

¹¹Kutuz'un öldürülme olayı için bkz. İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb*, c. VI, s. 297-8; İsmail bin Ali Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbarü'l-Beşer*, c. II, neşr. Mahmud Düyyub, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997, s. 317; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. I, s. 518-20; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 83-4.

Bahrilerin yakın arkadaşı Aktay'ı öldürenler arasında Seyfeddin Kutuz da bulunmaktaydı. Ancak, işaret edildiği üzere, Kutuz'un katledilmesindeki asıl motivasyon seçkin bir memlûk'ün (Baybars'ın) hakkının teslim edilmemesiydi.

Baybars, sultanlığın devamlılığı için seçkinlerle uyum sağlamanın öneminikavramış olacak ki, ilk olarak kıdemli emirlerle, bağlı kaldıkları sürece haklarını koruyacağına ilişkin sözleşmeyi gerçekleştirdi.¹² Aynı sözleşmeyle, Kutuz'a yönelik düzenlediği suikast sonrası yaşanan panik hâlini de yatıştırmış olacaktı. Henüz saltanatının ilk dönemlerinde meydana gelen Alemeddin Sencer el-Halebî isyanına karşı aldığı tedbir ve sonrasındaki tavrı, Baybars'ın sözleşmeyi dikkate aldığını yansıtmaktadır. Yeni sultan Baybars, tabiiyetlerini sunmaları maksadıyla, Suriye bölgesindeki naipleri yaşanan gelişmelerden haberdar etti. Diğerlerinin aksine Dımaşk naibi Alemeddin Sencer, Baybars'ın sultanlığını tanımadığı gibi Dımaşk'ta saltanat alametleri kullanmaya başladı. Üstelik Memlûk yönetimlerine muhalif olmalarıyla bilinen Dımaşk toplumunun desteğiyle, ayaklanmasına toplumsal bir boyut da kattı. Sonuçsuz kalan görüşmelerin ardından Baybars, isyanın bastırılması için Alaeddin Aydekin el-Bundukdarî'yi görevlendirdi. Yanındaki emirlerin kendisini terk etmesiyle yalnız kalan Alemeddin Sencer, uğradığı yenilginin ardından yakalanarak Kahire'ye gönderildi. Kızgınlığının geçmesiyle Baybars, serbest bıraktığı Alemeddin Sencer'e ihsanlarda bulundu hatta bir süre sonra onu Halep naipliğine tayin etti.¹³ Kariyerinin ilk dönemlerinde Nureddin Ali'nin atabekliği görevinde de bulunan ve Dımaşk naipliğine Kutuz tarafından atanan Alemeddin Sencer gibi kudretli bir emiri tamamen ortadan kaldırma seçeneği, Baybars'ın *nizâm* anlayışıyla uyuşmuyordu. Zira böylesi bir tercih, daha vahim bir iç mücadeleye neden olabilirdi. İtaatini kazanıp Halep naipliğine atamak suretiyle, meseleyi, mümkün olabilecek en az hasarla kapatmayı yeğledi.

Ancak aynı müsamahadan Nureddin Ali yararlanamadı. Kutuz'un bir yılı bile doldurmayan saltanatı esnasında tutuklu kalan Nureddin Ali'yi, annesi ve kardeşi Nasıreddin Kaan ile birlikte Bizans'a sürgüne göndermek,¹⁴ Baybars'ın

¹²Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 92-3.

¹³Alemeddin Sencer el-Halebî isyanı için bkz. Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 59-60; Ebubekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devadarî, *Kenzü'd-Dürrer ve Cami'u'l-Gurer*, c. VIII, neşr. Ulrich Harman, Kahire 1971, s. 63-4, 69-70; Makrizî, *Kitab es-Süluk*, c. I, s. 521, 526, 531; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 103, 107-8, 113.

¹⁴İbn Vasıl, *Müferricü'l-Kurûb*, c. VI, s. 300; Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 46; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 55. İbn Şeddad, Nureddin Ali ve beraberindekileri Bizans'a Kutuz'un sürgün ettiğini belirtmektedir bkz. İzzeddin Muhammed bin Ali bin İbrahim İbn Şeddad, *Tarih-i el-Melik el-Zahir*, nşr. Ahmed Hatit, Beyrut 1983, s. 77; [İzzeddin Muhammed bin

ilk icraatlarındandı.(1260)Baybars'ın bu konuya gösterdiği aşırı duyarlılık, muhtemelen, sultan çocuklarına yönelik temkinli yaklaşım ve Nureddin Ali'nin babası ile Bahriiler arasındaki yaşanan mücadeleyi kişiselleştirebileceği ihtimaliyle bağlantılıydı. Baybars, çok sonraları (1273/74) babası Aybek'in kabrini ziyareti esnasında tespit edilen diğer oğul Nasıreddin Kaan'ı da yakalayıp hapsettirdi.¹⁵Aybek döneminden kalma tüm olası tehlikeleri yok etme çabaları, teamüllerin üzerine titrediği düşüncesini uyandırıyor. Ancak tahtı kendi hanedanına devretme hevesi, endişesinin iç siyasal düzenden çok kendisinin ve oğlu Bereke Han'ın sultanlığını güvence altına almaya yönelik olduğunu gösterdi. 1264 yılında, oğlu Bereke'nin veliaht ilan edilmesinden yana kullandığı kararı, yalnızca Aybek'in çocukları hakkındaki tutumlarıyla değil Memlûkler'deki yönetim algısıyla da örtüşmüyordu.¹⁶ Nitekim Bereke'nin seçkinlerle giriştiği mücadeleden yenik çıkıp tahttan çekilmeye zorlanması, bu gerçeği bir kez daha açığa çıkaracaktı.

Baybars'ın vefatının ardından tahta çıkan Bereke'nin babasının itidal ve deneyiminden çok uzakta olduğunu ispatlaması, uzun bir bekleyişi gerektirmedi. Özellikle kıdemli bir emir olan naibü's-saltana Bedreddin Bilik el-Haznedar'ın vefatı sonrası, yönetsel işleyiş çürümeye yüz tuttu.¹⁷ Zira Bereke, idari makamları, kendisinin devşirdiği ve çoğu tecrübesiz olan genç hasekilerine tevdi etmeye başladı. ed-Devadarî, bu dönemin ayırt edici işareti olan haseki hegemonyasından dolayı açıkça *nizâm*'ın bozulduğunu belirtmektedir.¹⁸ Seçkinlerin zayıf düşürülmesine yönelik kampanya, tevkifler ve uzaklaştırmalarla sürdürüldü. Bedreddin Baysara ve Sunkur el-Eşkar gibi kıdemli emirleri tutuklaması,¹⁹ yakın akrabalarının bile tepkisini çekti. Bereke seçkinlerle arasındaki yükselen gerilimi düşürmek için sağladığı anlaşmayı, Sis seferine, merkezden uzaklaştırmayı amaçladığı Baysara ve Kalavun gibi iki güçlü emiri görevlendirmek suretiyle ihlal edince, taraflar arasındaki ipler tamamen koptu. Sefer sonrasında tutuklanacakları ve tüm geçim kaynaklarına el konulacağı

Ali bin İbrahim İbn Şeddad] *Baypars Tarihi*, c. II, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 32.

¹⁵İbn Şeddad, *el-Melik el-Zahir*, s. 77; [İbn Şeddad], *Baypars Tarihi*, c. II, s. 32.

¹⁶İbn 'Abdüzahir, *el-Ravz el-Zahir*, s. 204; Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 89; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 10; Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, tr. P. M. Holt, London and New York 1992, s. 152-3; P. M. Holt, *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden, 1995, s. 18-9; Clot, *Kölelerin İmparatorluğu*, s. 66.

¹⁷Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 162.

¹⁸ed-Devadarî, *Kenzü'd-Dürrer*, c. VIII, s. 225.

¹⁹Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 162-3; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 109; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu 'z-Zahire*, c. VII, s. 262.

yönündeki plandan haberdar olan kıdemli memlûkler, artık uzlaşamayacakları Bereke'yi tahtı bırakmaya zorladılar. Baybars'ın aldığı tedbirlere rağmen saltanat süresi iki yıl ile sınırlı kalan oğul Bereke, Kerak'a çekilmek suretiyle sultanlık kariyerini noktalamış oldu. (1279)²⁰

Emirlerin boş kalan sultanlık makamı için kendisine öneride buldukları Kalavun, böylesi buhran dönemlerinde Memlûk tahtının pek de cazip bir mevki olmadığını bilecek kadar deneyimliydi. Nitekim ilk aşamada, bu isteği kabul etmedi. Ancak, Baybars'ın diğer oğlu 7 yaşındaki Sulamış'ın atabekliğini üstlenmesi, öneriyi tam anlamıyla reddetmediğini dahası sultanlık için gerekli koşulların sağlanması hesabıyla, beklemede kaldığını gösterecekti. Fiili olarak, sultandan hiçbir farkı yoktu hatta yönetsel işleyişe dönük tüm yetkeleri şahsında toplamayı başarmıştı. Atabekliği esnasında, üzerinde baskı oluşturacaklarını düşündüğü ve hâlen iddialı bir kuvvete sahip olan Baybars'ın memlûklerini (Zahiriye) tasfiye etme gayretleriyle, yakın gelecekteki sultanlığının yolunu açıyordu. Neticede, Sulamış'ın hal' edilmesiyle, resmi anlamda da Memlûk sultanı olmuştu.²¹ Tahttan indirilen Sulamış ise, Melik Eşref, Nureddin Ali ve Bereke ile aynı kaderi paylaşmaktan kurtulamadı.

Kalavun, Baybars döneminin ölçülülük ve dinamizmini sürdürebilecek yeterliliklere sahipti. Sultanlığı öncesinde Zahiriye memlûklerini etkisizleştirme politikası dışında, otoritesine yönelik başlatılan isyana karşı yaklaşımı, Baybars'ın tutumuyla benzerlik taşıyordu. Bu isyan, en az kendisi kadar kıdemli bir memlûk olan Sunkur el-Eşkar tarafından Dımaşk'ta çıkarıldı. Kalavun'un hükümranlığını tanımayan Sunkur el-Eşkar, seçtiği Melik Kamil lakabıyla, kendilerini hâlen Kahire'deki Memlûk yönetimine bağlı hissetmeyen Dımaşk emir, ayan ve sakinlerinin biatini alarak sultanlığını duyurdu.(1280)²² Kalavun, Dımaşk yönetimi üzerinde hak iddia eden ve Halep, Hıms ve Hama'dan destek alan Sunkur el-Eşkar'ı, İzzeddin el-Efrem komutasında bölgeye sevk ettiği orduyla yenilgiye uğrattı. İsyanın bastırılması ve Sunkur el-Eşkar'ın bölgeden uzaklaştırılması ise, başında Alemeddin Sencer'in bulunduğu ordunun başarısıydı.²³ Baybars'a karşı Dımaşk'ta ayaklanan Alemeddin Sencer'in,

²⁰ Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 166-7, 172; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 114, 117-8; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 266-9; Irwin, *The Middle East*, s. 63; Stewart, "Under-age Rulers and Succession", s. 49-50.

²¹ Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 173-4; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 120-1; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 270, 287-8; ; İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur*, s. 95.

²² Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 178; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 131; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 294; Irwin, *The Middle East*, s. 65

²³ Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 181-3; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 295-6.

Kalavun'a karşı yine aynı bölgede çıkan Sunkur el-Eşkar ayaklanmasını sindirmesi oldukça garip bir tecelliydi. Diğer taraftan Sahyun'a çekilen Sunkur el-Eşkar, Kalavun için hâlen tehdit durumundaydı. Ancak Hıms savaşı (1281) öncesi taraflar arasında sağlanan anlaşma,²⁴ Kalavun lehine sonuçlanacak meselenin kesin surette çözülmesini bir süreliğine erteledi. Ayrıca anlaşmanın ardından Sunkur el-Eşkar ve maiyetindeki emirlerin Memlûk ordusuna katılmaları da, Moğollara karşı savaş hazırlığında olan Kalavun için bir kazanım sayılırdı. Yine de bu mutabakat ortamı, naibü's-saltana Hüsameddin Toruntay tarafından kuşatıldığı Sahyun kalesinde teslim alınan Sunkur el-Eşkar'ın Mısır'a getirilmesine kadar sürecekti.²⁵ Kalavun, kendisini uzun bir süre meşgul ve tedirgin eden bu kıdemli memlûk'e karşı - Alemeddin Sencer olayındaki Baybars'a telmihte bulunurcasına- bağışlayıcı oldu. İhtimaldir ki, Sunkur el-Eşkar'ın akıbetine ilişkin verilen mutedil hüküm de, Memlûkler'deki iç siyasal dengenin korunması anlayışının bir parçasıydı.

Fakat Baybars örneğindeki gibi, Kalavun'un da taht varisi olarak kendi oğullarını seçmesi, Memlûk yönetim ve veraset teamüllerine mutlak bir duyarlılıkla yaklaşmadığını gösterecekti. İlk olarak, derin bir muhabbet ve alakayla yaklaştığı büyük oğlu Alaeddin, halefi olarak kabul edildi.²⁶ Velihtlığıyla birlikte Melik Salih lakabıyla tanınacak olan Alaeddin'e seçkinler ve halk biat etti. Kalavun'un hanedan kurmaya yönelik tutumundaki ısrarcılığı, ölümüyle hüznü boğulduğu Melik Salih'ten sonra diğer oğlunu veliaht seçmesiyle anlaşıldı. Seçkinler ve halkın edecekleri biat, bu defa Eşref Halil için oldu.²⁷ Tanık olduğu benzer uygulamaların iç çatışmalara yol açtığını yakından gözlemlemesine rağmen aldığı kararla Kalavun, oğluyla seçkinleri karşı karşıya getirecek yeni bir mücadeleyi başlatacağı.

Eşref Halil devri (1290-3), hâkim olunan coğrafyada Memlûk üstünlüğünün sürdürülmesi açısından oldukça iç açıcıydı. Haçlıların sahil bölgesinde tutundukları son mevki' olan Akka ile Sur, Sayda, Aslis, Kalatü'r-Rum gibi yerlerin ilhâkı, onun askeri kabiliyet ve atılımının neticesiydi. Ne var ki, siyasal alandaki fevriyet ve aceleciliği, söz konusu başarılarını gölgeleyecekti.

²⁴ Ebu'l-Fida, *Ahbarü'l-Beşer*, c. II, s. 347-48; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 300-4; Irwin, *The Middle East*, s. 66.

²⁵ Ebu'l-Fida, *Ahbarü'l-Beşer*, c. II, s. 356-7; İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur*, s. 97; P. M. Holt, "Mamluk-Frankish Diplomatic Relations in the Reign of Qalawun (678-89/1279-90)", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 2 (1989), s. 279.

²⁶ Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 185; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 136; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 300.

²⁷ Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 207-8; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 320.

Diğer sultan çocukları gibi Eşref Halil de saltanatını güçlendirme pahasına babasının oluşturduğu kadronun tasfiyesine odaklandı. Öncelikle, Kalavun yönetimine mühim katkıları olan Hüsameddin Toruntay'ı öldürttü ve servetini hazineye aktardı.²⁸ Babasının iktidar yıllarından beri şahsi bir çekişme içerisinde olduğu Toruntay'ı katletmesi, seçkin memlûkleri kaygılandırdı. Nitekim bu olaydan sonra, Eşref Halil'in Akka kuşatmasına, aynı akıbete uğrama çekincesiyle katılmayan Hüsameddin Laçin sefer dönüşü tutuklanmaktan kurtulamadı.²⁹ Kalavun döneminin sorunlu emiri Sunkur el-Eşkar ise, tutuklandıktan sonra idam edildi.³⁰ Eşref Halil'in seçkin emirlere yönelik alerjisi, kendi döneminde yükselenleri de kapsayarak devam etti. Bu anlamda en çarpıcı örnek, kaynaklara Eşref Halil'e karşı düzenlenen suikastin hazırlayıcısı olarak not düşülen emir Baydara idi. Toruntay'ın öldürülmesiyle boş kalan naibü's-saltana makamına getirilen Baydara'nın İskenderiye ticareti üzerinde oluşturduğu tekel ve aşırı zahire stoklaması, sultanın öfke krizine neden oldu. Huzura çağrılan naibü's-saltana marûz kaldığı ağır ifadeler karşısında korkuya kapılmakla birlikte sakinliğini korudu. Fakat Eşref Halil'in yanından ayrıldıktan sonra, onu öldürmek hususunda ittifak yapmak maksadıyla diğer emirlerle bir araya geldi. İttifakın içinde daha önce tutuklanmış bulunan, sonraların Memlûk sultanı, Hüsameddin Laçin de bulunmaktaydı. Sultan, ihtiyatsız çıktığı bir avlanma esnasında suikastçı emirler tarafından katledildi.³¹ Saltanatı ve talihsiz sonuyla Eşref Halil, kalıtımsal verasetin Memlûk idare düzenine aykırı olduğunu gösteren referanslar arasına eklendi.

Memlûk yönetimi, bahsedilen hadiseyle, Kalavun'un diğer oğlu en-Nasır Muhammed'in istikrarı sağlayacağı üçüncü saltanatına kadar sürecek olan karmaşık bir döneme girdi. Gerçekleştirdiği suikast sonrası Baydara, çok geçmeden Zeyneddin Kitboğa öncülüğündeki Eşrefiyye memlûkleri (Eşref Halil'in memlûkleri) karşısında hezimete uğradı ve müteakiben öldürüldü. Emirlerin ortak kanaatiyle tahtın yeni sahibi küçük yaştaki en-Nasır, sabık sultanın intikamını alan Zeyneddin Kitboğa ise naibü's-saltana oldu. Dizginleri ele alan Kitboğa'nın, Eşref Halil'in katillerinden Hüsameddin Laçin'i himaye etmesine kayıtsız kalmayan Eşrefiyye memlûkleri taşkınlık çıkardı. Ayaklanmayı bertaraf eden naibü's-saltana, içinde bulunulan bunalım sürecini yetişkin yaşta olmayan bir sultanın yönetemeyeceği gibi bilindik bir gerekçeyle tahttan indirilen

²⁸Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 274-5; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 218-9; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VII, s. 383-5; İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur*, s. 102.

²⁹Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 278-83; İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur*, s. 103-4.

³⁰Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 290-1.

³¹Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 295-6; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 245-6; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII, s. 17-8.

en-Nasır'ın yerini aldı.³²(1294) Sultan Kitboğa, Hüsameddin Laçin'i naibü's-saltana vazifesiyle taltif etmek suretiyle, yakın gelecekte ciddi pişmanlık duyacağı bir tercihte bulundu. Zira 1296'daki Dımaşk seyahati dönüşünde kendisini hedef alan komplonun hazırlayıcısı, geniş yetkelerle donatıldığı Hüsameddin Laçin'di. Kitboğa, çadırına düzenlenen baskından kurtulmayı başarmıştı ancak taht üzerindeki haklarını sürdürebilmesi bir daha mümkün olmadı.³³

Seçkinler, en güçlü namzet Laçin ile sultan tanınması durumunda kabul etmesi gereken koşulları esas alan bir toplantı yaptılar. Listeyi oluşturan maddeler, ortak hareket edilmesi, görüşlerinin dikkate alınması ve üzerlerinde bir tahakküm kurulmaması şeklinde sıralanıyordu. Hüsameddin Laçin, saltanattaki yerini güçlendirinceye kadar dikkate alacağı bu koşullara muvafakat etti. Ancak bir müddet sonra, emir ve ayanları tasfiye ederek sözleşmeye olan bağlılığını yitiren sultana karşı tepkiler yükselmeye başladı.³⁴ Kuşkusuz Laçin, seçkinler gözündeki kötü şöhretini, tutukladığı naibü's-saltana Karasunkur'un yerine tecrübesiz memlûkü Mengütemür'ü getirerek kazandı.³⁵ Çünkü artık kıdemli emirler zararına yapılacak çoğu uygulama, yeni naibü's-saltana'nın imzasını taşıyacaktı. Bunlardan en kayda değer olanı, açıkça, emirlerin gelirlerini kısıtlama gayesi güden 1298 tarihli *revk* (arazi düzenlemesi) idi. Laçin dönemine kadar, 24 birim olarak düşünülen arazi, 4'ü sultana 10'u emirlere 10'u da memlûk olmayan *halka* askerlerine tahsis edilmek üzere hisselerle ayrılıyordu. Hüsameddin Laçin'e izafeten *revkü'l-hüsami* olarak bilinen düzenleme ise, sultanın hissesini koruyup emir ve *halka* askerlerinin toplam hissesini 10'a düşürmüştü. Kalan 10 hissenin 9'u bizzat sultana bağlı kalacak yeni bir ordunun masrafları, 1 hisse ise muhtemel bir zararı yahut memnuniyetsizliği tazmin etmek için yedeklenmişti.³⁶ Beklenileceği üzere, yeni arazi parsasyonu, emirlerin

³²Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 304-5; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 259; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII, s. 48-9.

³³İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII., s. 63-4; Holt, "al-Mansur Lachin", s. 525.

³⁴İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII, s. 99-100.

³⁵İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII, s. 85-7; Holt, "al-Mansur Lachin", s. 526-7.

³⁶Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 290-1; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII, s. 90-2; Hassanein Rabie, *The Financial System of Egypt A. H. 564-741/A. D. 1169-1341*, Oxford University Press, London 1972, s. 52-3; Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria", s. 249; Holt, "al-Mansur Lachin", s. 528. Daha önce yayımladığımız bir makalede, *revkü'l-hüsami* ile emirler ve *halka* askerlerine ayrılan hisseyi, olası itirazlar için rezerve edilen 1 hisseyle birlikte düşünüp, 11 olarak göstermiştik (bkz. Ömer Faruk Çakır, "Memlûk Merkeziyetçiliğinin Bazı Yönleri", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 9, October 2017, s. 452). Nitekim bu konuda, bazı modern araştırmacıların da aynı rakamları kullandığını biliyoruz (bkz. A. N. Poliak, *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon, 1250-1900*, The Royal Asiatic Society,

yoğun itirazlarıyla karşılaştı. Fakat itirazlar, *revk*'in planlayıcısı ve yürütücüsü olan genç Mengütemür'ün engellemelerine takıldı. Sultanın, tüm idari işleri sorumsuzca hareket eden naibü's-saltana'nın uhdesine bırakmasından, halk da memnun değildi. İbn Tağribirdi, müşterek tepkilerin, Laçin yönetiminin sebep olduğu *fitne*'den kaynaklandığını ifade ediyordu.³⁷ Laçin'in, gelişmelerden habersiz mi yoksa tam anlamıyla kayıtsız mı kaldığını bilemiyoruz ancak katline doğru ilerleyen süreci öngöremediği kesindi. Yaptırım ve sınırlamalarla geçen bir devir, yine bir sultanın öldürülmesiyle kapandı.³⁸

Birinci saltanatını takip eden iki kriz döneminin ardından, Laçin'in hükümlerliliği süresince Kerak'ta bulunan en-Nasır, merkez Kahire'ye davet edildi. Emirlerin, ikinci saltanatından (1299-1309) beklentileri, dengenin sağlanıp ilerleme kaydedilmesinden ziyade *interregnum* olması yönündeydi. En azından, hâlen yetişkin yaşlarında bulunmayan sultanın, yalnızca yönetim meselelerinde değil aynı zamanda yeme-içme gibi günlük ihtiyaç ve giderler noktasında bile tasarrufta bulunmasına fırsat tanımayan, devrin iki baskın emiri Seyfeddin Salar ve Baybar el-Çaşnigir'in bu düşüncede olduğu söylenebilir. Adı geçen iki emirin, baskıcı ve müdahaleci tavırlarından bunalan en-Nasır, Kerak'a çekilerek tahttan ferâgat ettiğini bildirdi.³⁹ Böylelikle, ikinci saltanat devresi de, seçkin memlûklerin dolaysız tesirleriyle kesintiye uğradı. Büyük olasılıkla, ilerleyen senelerde kıdemli emirleri hedef alan politikalarının sürükleyici etkenleri, bu aşamada şekillenmişti. Kerak'tan ulaşan haber ve en ciddi rakibi durumundaki naibü's-saltana Seyfeddin Salar'ın taht mücadelesinden kaçınması üzerine, sultanlık makamı Baybars el-Çaşnigir'e (II. Baybars) kaldı. Ulaşabileceği en yüksek noktada olmasına karşın en-Nasır'ın varlığı, onu rahatsız ediyordu. Nitekim bu tedirgin ruh hâli, onu, saltanatını ve hayatını kaybetmesine sebep olacak hataya sevk edecekti. II. Baybars'ın, Kahire'den ayrılırken beraberinde götürdüğü memlûkleri ve atları geri göndermesini kapsayan tehdit içerikli mesajı karşısında hiddetlenen en-Nasır, mutlak bir netice elde etmek için harekete geçti. Bilhassa Suriye'deki naiplerin destekleriyle yakaladığı üstünlük,

London 1939, s. 24). Bununla birlikte, bu hususa yönelik daha kapsamlı araştırmalarımız neticesinde, emir ve *halka* askerlerine tahsis edilen hissenin, söz konusu 1 hisseden ayrı düşünmek suretiyle 10 olarak gösterilmesini daha uygun buluyoruz.

³⁷İbn Tağribirdi, *en-Nücumu 'z-Zahire*, c. VIII, s. 98.

³⁸Baybars el-Mansuri, *Zübdetü'l-Fikre*, s. 323-4; Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 300-1; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu 'z-Zahire*, c. VIII, s. 101-2; Holt, "al-Mansur Lachin", s. 529.

³⁹Makrizi, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 422; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu 'z-Zahire*, c. VIII, s. 176-8; İbn İyas, *Bedai 'z-Zuhur*, s. 124-6.

hem emirler hem de halk tarafından istenmeyen II. Baybars ile açık bir çarpışmayı gerektirmeksizin, yeniden tahta yükselmesine imkân verdi.⁴⁰

Üçüncü saltanatında (1310-1341), iç istikrarın sağlanmasına yönelik tanık olunan gelişmelerde, meşgul olunacak dışsal bir riskin bulunmayışı kadar ilk iki hükümlerlik döneminin kazandırdığı deneyimin de katkıları vardı. Ayrıca, ed-Devadarî'nin dikkat çektiği gibi, sultan bir babanın (Kalavun) oğlu, iki sultanın kardeşi (Eşref Halil ve veliahd sultan Melik Salih) ve üç sultanın (Zeyneddin Kitboğa, Hüsameddin Laçin ve II. Baybars) efendisi olmak gibi bir özelliği taşıyordu.⁴¹ Seçkinlere, hiçbir koşula bağlı kalmaksızın kabul ettirdiği otoritesi, sahip olduğu bu vasıflarla açıklanabilir. Fazla beklemeden, daha önceleri baskılarına maruz kaldığı çoğu kıdemli emiri ortadan kaldırdı ve yerlerine kendi memlûklerini getirdi.⁴² İktidar savaşından yenik çıkan II. Baybars, sultanın emriyle öldürülmüştü. Hapsedildiği kalede, açlık ve susuzluğa terk edilen Seyfeddin Salar'ın ölümü ise,⁴³ en-Nasır'ın acımasızlığı hakkında fikir vermesi bakımından oldukça dramatikti. Makam ve yetkelerinin sürekli hatırdâ tutulması amacıyla başvurduğu ağır cezalar, sadece kıdemli memlûkler için geçerli değildi. Sultanın, kendi memlûklerinden olan, sıhriyet bağlarının bulunduğu, uzun yıllar aşırı hoşgörü ve teveccüh gösterdiği Seyfeddin Tenkiz'i en sonunda gözden çıkarması, bu bağlamda aydınlatıcı örneklerden biridir. 28 sene gibi bir süreyle Dımaşk naipliği yapan Tenkiz, kariyerinin sonlarına doğru, bilhassa diplomatik meselelerdeki aykırı tutumu ve merkezden iletilen isteklere riayet etmemesi üzerine sultanın gazabına uğradı.⁴⁴ Öte taraftan en-Nasır, ekonomik alanda da elini güçlendirmek düşüncesiyle, ekilebilir arazinin paylaşımını, izlediği merkezîyetçi siyasete uyarladı. Sultanın hissesini 4'ten 10'a çıkaran *revkü'l-nasiri*,⁴⁵ seçkinlerin zararına en-Nasır'ın mali kaynaklarını artırdı. Ekonomik ve politik sahadaki tüm yenilikleri ve aldığı tedbirleriyle, *nizâm*'ın Memlûk sultanları üzerindeki yaptırımlarını hükümsüz kılmıştı. Muhtemelen en-Nasır da, saltanatını kurtarmanın yanı sıra, Baybars'ın başlattığı

⁴⁰Makrizî, *Kitab es-Süluk*, c. II, s. 429, 440-2; İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. VIII, s. 243-4, 264-5.

⁴¹ed-Devadarî, *Kenzü'd-Dürer*, c. VIII, s. 352-3.

⁴²Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun (1310-1341)*, Leiden 1995, s. 28-9; Reuven Amitai-Preiss, "The Remaking of the Military Elite of Mamluk Egypt by Al-Nasir Muhammad b. Qalawun" *Studia Islamica*, No. 72 (1990), s. 145, 156.

⁴³İbn Tağribirdi, *en-Nücumu'z-Zahire*, c. IX, s. 16-7; İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur*, s. 131-2.

⁴⁴İbn İyas, *Bedai'z-Zuhur*, s. 146-7; Levanoni, *The Third Reign of al-Nasir Muhammad*, s. 69-71; Kortantamer, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları*, s. 84-95.

⁴⁵Poliak, *Feudalism in Egypt*, s. 24; Rabie, *The Financial System*, s. 54-5; Levanoni, "The Mamluks in Egypt and Syria", s. 252.

ve babasının sürdürdüğü eğilimi takip ederek veliahd seçtiği oğlu Ebubekir'e⁴⁶ sağlam bir miras bırakmak istiyordu. Ancak tesis ettiği iç istikrarı, kendisinden sonra, Kalavun hanedanının hiçbir mensubu devam ettiremeyecekti.

Sonuç

Memlûkler için *nizâm*, sultan ile seçkin emirlerden teşekkül eden oligarşik zümre arasındaki uyumun yakalanması ve kalıcı kılınmasıydı. *Nizâm*, içeriğini oluşturan karar ve koşulların, taraflarca kabul edildiği sözleşmeyle resmileştirilirdi. Seçkinlerin, sözleşme kanalıyla, sultanın otoritesini paylaştığı söylenememekle birlikte denetleme aygıtı olmak gibi bir fonksiyona sahip olduğu kuşku götürmezdi. Yine de, sunulan çoğu örnekten hareketle, kısa süre içinde ihlal edilen sözleşmeye, göstermelik bir değer atfedildiği anlaşılmaktadır. Kurallar, ağırlıklı olarak, kıdemli emirlerin hak ve yetkilerini garantileyen yaptırımlar karşısında kendini emniyette hissetmeyen sultan tarafından göz ardı edilmekteydi. Sultan, güvensizlik duygularını, yeni bir memlûk kadrosu kurma gayretleriyle açığa çıkarınca, tedirgin olma sırası seçkinlere gelmekteydi. Olayların gelişimi, iç dengenin yitirilmesine sebep olan mücadelelerle tamamlanıyordu.

Sultanların idareyi kendi oğullarına devretmeleri ise, durumu çok daha karmaşık bir hâle getiriyordu. Şaşırtıcı olan, böyle bir tercihte bulunanlar arasında, kalıtsal verasetin Memlûk yönetim anlayışıyla uyuşmadığını gayet iyi bilen Baybars ve Kalavun gibi tecrübeli sultanların bulunmasıydı. Seçkinler için, memlûk olmayan sultan çocukları, kendilerinin haklarını dikkate almazdı. Tek başına bu gerekçe bile, yeni bir hükümlanlık kavgasının başlaması için yeterliydi. Nitekim sultan çocuklarının saltanat dönemlerinde tanık olunan mücadeleler, bu kaideyi tekrar tekrar doğruladı. En-Nasır'ın üçüncü saltanatı dışında, üstünlüğünü ötekine kabul ettiren taraf, çoğu kere seçkinler oldu. Dengeleri sultan lehine değiştirebilme meziyetini gösteren en-Nasır'ın başarısı ise, döneminin ayırt edici niteliklerinin ve kişisel deneyimlerinin neticesiydi.

Netice itibarıyla, Memlûk tarihi'nde mühim bir yer tutan sultan-seçkin çatışmasının, iç politik yapının çözümlenmesinde kullanılabilecek, anahtar

⁴⁶ William Muir, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A History of Egypt from the Fall of the Ayyubite Dynasties to the Conquest by the Osmanlis A. D. 1260-1517*, Amsterdam Oriental Press, 1968, s. 84-5, 87; Holt, *Haçlılar Çağı*, s. 122.

konulardan biri olduğu belirtilebilir. Özellikle dış politikadaki kayda değer kazanımlarla tezat teşkil etmesinden dolayı, iç mücadeleler meselesinin, etraflıca araştırılması gerektiği düşüncesindeyiz. Aksi takdirde, Memlûklerin tarihsel gelişimlerine dair yapılacak değerlendirmelerin eksik kalacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

Baybars El-Mansuri, Rükneddin, *Zübdetü'l-Fikre fi Tarih el-Hicre*, nşr. Donalds Richards, Beyrut 1998.

Ed-Devâdârî, Ebubekir bin Abdullah bin Aybek, *Kenzü'd-Dürer ve Cami'u'l-Gurer*, c. VIII, neşr. Ulrich Harmann, Kahire 1971.

Ebu'l-Fidâ, İsmail bin Ali, *el-Muhtasar fi Ahbarü'l-Beşer*, c. II, neşr. Mahmud Düyyub, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1997.

Ebu Şâme, Abdurrahman bin İsmail, *Kitab-ı Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn: en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, c. IV, neşr. İbrahim Şemseddin, Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2002.

İbn 'Abdüzzezir, Muhyiddin, *el-Ravz el-Zahir fi Siret el-Melik el-Zahir*, nşr. 'Abdulaziz el-Huveytır, Riyad 1976.

İbn İyas, Muhammed bin Ahmed, *Bedai'z-Zuhur fi vekai'd-Duhur*, Kahire 1960.

Nizâm Olgusu Çerçevesinde Memlûk Sultanları ile Seçkinlerin Mücadeleleri

İbn Tağribirdi, Yusuf Ebu'l-Mehasin, *en-Nücumu'z-Zahire fi Müluk Mısır ve'l-Kahire*, c. VI-IX, [el-Mektebetü'ş-Şamile], Darü'l-Kütüp, Mısır tsz.

İbn Şeddad, İzzeddin Muhammed bin Ali bin İbrahim, *Tarih-i el-Melik el-Zahir*, nşr. Ahmed Hatit, Beyrut 1983.

[İbn Şeddad, İzzeddin Muhammed bin Ali bin İbrahim] *Baypars Tarihi*, c. II, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

İBN VASIL, Cemaleddin Muhammed bin Salim, *Müferricü'l-Kurûb*, c. VI, neşr. Ömer Abdusselam Tedmüri, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2004.

EL-MAKRİZİ, Takıyüddin Ahmed bin Ali, *Kitab es-Suluk li-Marifet Düvel el-Müluk*, c. I-II, thk. Muhammed Abdülkadir 'Ata, [el-Mektebetü'ş-Şamile], Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.

Araştırma-İnceleme Eserleri

Amıtai-Preiss, Reuven, "The Remaking of the Military Elite of Mamluk Egypt by Al-Nasir Muhammad b. Qalawun" *Studia Islamica*, No. 72 (1990), pp. 145-163.

Clifford, Winslow William, *State Formation and the Structure of Politics in Mamluk Syro-Egypt, 648-741 A.H./1250-1340 C.E.*, University of Chicago, 1995.

Clot, Andre, *Kölelerin İmparatorluğu Memluklerin Mısır'ı (1250-1517)*, çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayınları, İstanbul 2005.

ÇAKIR, Ömer Faruk, "Memlûk Merkeziyetçiliğinin Bazı Yönleri", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 9, October 2017, s. 440-455.

Ömer Faruk ÇAKIR

Gökhan, İlyas, “Memlük Türklerinin Mısır’da Bıraktıkları İzler”, *I. Uluslararası Türk Kültürü Araştırmaları Sempozyumu*, 2014, s. 289-299.

GÖKHAN, İlyas, “Memlûk Devleti’nde Askeri Kölelik Hukuku”, *Nevşehir Barosu Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Mart 2014, s. 133-161.

Holt, P. M., *Early Mamluk Diplomacy (1260-1290): Treaties of Baybars and Qalawun with Christian Rulers*, Leiden 1995.

Holt, P. M., *Haçlılar Çağı: 11. Yüzyıldan 1517’ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.

Holt, P. M., “Mamluk-Frankish Diplomatic Relations in the Reign of Qalawun (678-89/1279-90)”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 2 (1989), pp. 278-289.

Holt, P. M., “The Position and Power of the Mamluk Sultan”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 38, No. 2 (1975), pp. 237-249.

Holt, P. M., “The Sultanate of al-Mansur Lachin (696-8/1296-9)”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 36, No. 3 (1973), pp. 521-532.

Irwin, Robert, *The Middle East in the Middle Ages: The Early Mamluk Sultanate 1250-1382*, Southern Illinois University Press, 1986.

Kızıltoprak, Süleyman, “Memluk Sistemi”, *Türkler*, c. 5, Ankara 2002, s. 320-336.

Nizâm Olgusu Çerçevesinde Memlûk Sultanları ile Seçkinlerin Mücadeleleri

Kopraman, Kazım Yaşar, “Mısır Memlûkleri (1250-1517)”, *Türkler*, c. 5, Ankara 2002, s. 99-126.

Kortantamer, Samira, *Bahri Memlûklar'da Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1993.

Levanonı, Amalia, *A Turning Point in Mamluk History: The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun (1310-1341)*, Leiden 1995.

Levanonı, Amalia, “The Mamluk Conception of the Sultanate”, *International Journal of Middle East Studies*, 26 (1994), 373-392.

Levanonı, Amalia, “The Mamluks in Egypt and Syria: the Turkish Mamlûk sultanate (648-784/1250-1382) and the Circassian Mamlûk sultanate (784-923/1382-1517)”, in Maribel Fierro (ed.), *The New Cambridge History of Islam*, II (Cambridge, 2010), pp. 237-284.

Muir, William, *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt: A History of Egypt from the Fall of the Ayyubite Dynasties to the Conquest by the Osmanlis A. D. 1260-1517*, Amsterdam Oriental Press, 1968.

Poliak, A. N., *Feudalism in Egypt, Syria, Palestine, and the Lebanon, 1250-1900*, The Royal Asiatic Society, London 1939.

Rabie, Hassanein, *The Financial System of Egypt A. H. 564-741/A. D. 1169-1341*, Oxford University Press, London 1972.

Ömer Faruk ÇAKIR

Stewart, Angus, “Between Baybars and Qalawun: Under-age Rulers and Succession in the Early Mamluk Sultanate”, *Al-Masaq*, Vol. 19, No. 1, 2007, pp. 47-54.

Thorau, Peter, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*, tr. P. M. Holt, London and New York 1992.